

Omandiõiguslike teatiste ajastu Eesti Ajalooarhiivis 1989–1996

Kalev Jaago, Margit Kõiv*

Eesti lähiajaloo on olnud periood, mil ühiskonnaliikmete praktiline huvi arhiivides leiduva info vastu oli enneolematult suur. See periood väärib Rahvusarhiivi sajandal sünnipäeval meenutamist ja lähemat vaatlemist.

Vabanemistuuled ja laulev revolutsioon aastatel 1987–1991 näitasid kodanike suurt ootust ja valmisolekut muutusteks. Nõukogude Liidu ühiskonnakorraldus oli end ammendanud ja oma aja ära elanud. Algas massirepressioonide ohvriks langenud inimeste rehabiliteerimine, levisid ideed isemajandavast riigist ja maa eraomandusse andmisest. Sellal kui Eesti NSV Ülemnõukogu alles asju arutas ja seadusloomet välja töötas, olid ärksamad kodanikud oma päringutega juba arhiivi jõudnud. Esimesed teatised maa ja vara kohta väljastati 1989. aastal ja võib öelda, et see oli laviini algus. Võrdluseks: kui 1986–1988 püsis riiklikes arhiivides päringute arv enam-vähem ühesugune, kokku umbes 4000 päringut aastas, siis 1989. aastal see kolmekordistus ja arhiivid väljastasid kokku juba 13 400 teatist.¹ Suur osa vaadeldava perioodi algusaastate teatistest anti siiski välja rehabiliteeritud kodanikele, sest Eesti NSV Ministrite Nõukogu 20. veebruari 1989 määruse alusel olid rehabiliteeritud saanud õiguse taotleda konfiskeeritud või repressioonide tõttu maha jäetud vara tagastamist või hüvitamist.

Inimeste huvi ja arhiividesse pöördumise põhjuseks said eelkõige neli seadust. Need olid 1988. aasta lõpus vastu võetud seadus kohtuväliste massirepressioonide kohta Nõukogude Eestis 1940.–1950. aastail, 1989. aastal vastu võetud Eesti NSV taluseadus ning omandireformi aluseadused – 1991. aasta maareformi seadus ja 1991. aasta omandireformi aluste seadus.

Omandireformi aluste seadusele eelnes Eesti Vabariigi Ülemnõukogu 19. detsembri 1990 otsus, mis nägi ette taastada omandiõigus Eestis õigusliku järjepidevuse alusel. Omandireformi aluste seadus jõustus 20. juunil 1991, täpselt kaks kuud enne Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamist. Omandireformi sai teostama hakata juba vabas Eesti riigis. Seadus sätestas, et reformi käigus tagastatakse või kompenseeritakse õigusvastaselt võõrandatud vara õigustatud subjektidele, kelleks said olla nii isikud, organisatsioonid kui ka riik. Seega tuli ajas 50 aastat tagasi minna, et välja selgitada maa ja vara omanikud 16. juuni 1940 seisuga. See sai võimalikuks ainult tänu arhiivides alles hoitud ja säilitatud arhiivimaterjalidele. „Arhiiviteatis on omandireformi alus. Arhiiviteatise kaudu voolib Eesti minevik ennast Eesti tulevikuks,“ lausus president Lennart Meri allegooriliselt oma juubeliläkituses ajaloolastele ja arhivaaridele 9. mail 1996. aastal.²

Pärast omandireformi aluste seaduse jõustumist ja Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamist pöörasid peaaegu kõik kodanikud oma pilgu arhiivide poole. 1990. aastatel polnud Eestis vist kedagi, kes ei oleks teadnud punast telliskivihoonet Tartus Toomemäel Liivi tänaval ja trammipeatuse kõrval olevat arhiivihoonet Tallinnas Maneeži tänaval.

Omandireformist tulenevaid päringuid hakkasid lahendama kõik riiklikud arhiivid. Rii-

* Kalev Jaago (1965) arhivaar, Rahvusarhiiv, kalev.jaago@ra.ee, Margit Kõiv (1970), arhivaar, Rahvusarhiiv, margit.koiv@ra.ee

¹ L. Uuet. Selvitysten laataminen Viron arkistoissa vuosina 1991–2000. – Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisu, 8. Helsinki: Arkistoyhdistys, 2002, lk. 216.

² P. Pillak. Ajalooarhiiv ja Riigiarhiiv – 75. – Kleio. Ajaloo ajakiri 1996, nr. 3 (17), lk. 57–58.

giarhiiv Tallinnas väljastas teatise maksualuste maaüksuste nimekirjade, talundilehtede ja muude toimikute põhjal. Ajalooarhiiv Tartus koostas vastuseid põhiliselt kinnistusametite materjalide ja kaartide põhjal. Tallinna linnaarhiiv tugines oma vastustes Harju maakonna linnade, alevite ja vallavalitsuste arhiivimaterjalidele ning maa- ja ülejäänud linnaarhiivid lahendasid päringuid põhiliselt ühistatud ja äravõetud vara kohta täitevkomiteede, kolhooside ja muude dokumentide põhjal. Olgu öeldud, et perioodi algusaastatel langes kõige suurem koormus teatiste koostamisel riigiarhiivile. Seal tekkisid kõige pikemad järjekorrad ja tippaegadel vastas päringutele ligi 40 töötajat.

Artiklis tuleb aga vaatluse alla päringute kõrgaeg ajalooarhiivis, seda nii artikli autorite kui ka praeguste ja endiste kolleegide meenutuste ja mälestuste abil. Kasutatud on arhiividokumente ja ajakirjanduses ilmunud artikleid. Uurime, kuidas ajalooarhiivis saadi hakkama ühiskonna uute vajadustega, missuguseid muutusi põhjustas see ajajärk konservatiivses ja seni rahulikult toimunud arhiivisüsteemis, millised olid tehnilised arengud ning missugused olid selle perioodi plussid ja miinused.

Detailsemat analüüsi raskendab asjaolu, et omandit puudutavatest avaldustest ja nende vastustest on säilinud vaid valik aastatest 1991–1992,³ hilisemad teatiste teised eksemplarid ja kodanike avaldused on hävitatud, kuna arhiivis puudus hoidlaruum nende pikaajaliseks säilitamiseks.

Aastatel 1989–1992 esitatud avaldused polnud veel valdavalt standardiseeritud ja on omaette põnevad ajalooallikad, täites nii mõnegi mineviku valge laigu. Kodanike avaldused annavad kohati ka huvitava vaatenurga arhivaaride tööle ja sellega hakkama saamisele. Avaldusi saadeti postiga või täideti arhiivis kohapeal selleks välja töötatud blanketile. 1991. aasta teisel poolel laekus ajalooarhiivi päevas umbes 200–300 avaldust. Omas ajas ja asjaajamises tunnistati need avaldused enamjaolt puudulikeks.⁴ Käsitsi kirjutatud pikki avaldusi oli tülikas analüüsida ja vabalt kirjutatud tekstist oli raske vastamiseks olulist infot leida. Reeglina puudus avalduses kõige olulisem – kinnistu omaaegne number, mis on aga arhiivis asuvate kinnistusametite materjalidest õige info leidmiseks hädavajalik. Kuna pikkade järjekordade tõttu avaldustele vastamine venis, siis hakkasid inimesed aina sagedamini isiklikult arhiivi tulema. Nii moodustus arhiivi ukse taha elav järjekord, mis meenutas mõnikord nõukogudeaegset pikka poesaba.

Laulev revolutsioon tõi ajalooarhiivis kaasa mitmeid muutusi, mis alguses küll ei lähtunud arhiivitöötajatelt. Ajalooarhiivi polnud veel jõudnud fosforiidisõjas karastunud edumeelne noorte ajaloolaste põlvkond. Sel ajal töötas seal hoopis hulk Venemaal hariduse saanud arhivaare, kelle töökeel oli vene keel ja kes enamasti olid ka ise venemeelsed. Seda ilmestab kolmanda korruse fondihoidjate toas aukohal rippunud Lenini portree mahavõtmise ja uuesti seinale panemise sõda, mis kestis 1989. aastal pikka aega.

1989. aasta alguses tuli Arhiivide Peavalitsuselt ENSV Riiklikule Ajaloo Keskarhiivile (RAKA) ettepanek nime muutmise kohta ja uueks nimeks pakuti Eesti Ajaloo Keskarhiiv (EAKA). Pakutud nimega arhiivi metoodikakomisjon eesotsas teadusdirektor Tiiu Ojaga (1940–2014) rahul ei olnud, nime muutmist ei peetud vajalikuks.⁵ Arhiivi 13. novembri 1989 üldkoosolekul nimeküsimus siiski otsustati ja uueks nimeks sai Eesti Ajalooarhiiv (EAA). Järgnes ka osakondade ümbernimetamine. Alates 1990. aasta jaanuarist oli ajalooarhiivis kuus osakonda: dokumentide hoiuosakond, dokumentide kasutamise osakond, teatmeosakond, metoodikaosakond, laboratoorium ja haldusosakond.⁶ 1989. aasta novembris olid arhiivi jõudnud „Arhiiviasutuste uutele majandustingimustele üleviimise põhialused“.⁷ Saanud innustust isemajandava Eesti ideest, algas ka ajalooarhiivis üleminek uutele majandamisvi-

³ RA, EAA.R-271.1.1657–1671.

⁴ RA, ERA.R-2338.1.1282, l.60, ajalooarhiivi kiri arhiiviametile 1.11.1991.

⁵ RA, EAA.R-271.1.1118, l. 1–2.

⁶ RA, EAA.R-271.1.1145a, l. 1–2.

⁷ RA, EAA.R-271.1.1121, l. 70.

sidele. Samal aastal avati juurdepääs salastatud arhiividele ja uurijaile said kättesaadavaks umbes 11 000 raamatukogu erifondis hoitud trükist.⁸ Suurenes uurijate arv ning dokumentide kasutamine laienes nii uurimissaalis kui ka päringute lahendamisel. Käibe tuli uudissõna *omandiõiguslik*. Teemaatiliste ja biograafiliste teatiste kõrval hakati väljastama omandiõiguslikke teatisi. Esialgu eristati aruannetes veel ka *sotsiaal-omandusõiguslikke* (*sotsiaalõiguslikke*) teatisi, mida 1989. aastal koostati 283, kokku lahendati 1989. aastal umbes 600 päringut.⁹ Uuendusmeelsus mõjutas ka toonast direktorit Endel Kuusikut, kes loobus 1989. aasta juulist avalduste edastamise viseeringus sõna *seltsimees* kasutamisest.¹⁰ Kirjade ja teatiste ENSV atribuutikaga blankette kasutati aga paberi kokkuhoiu mõttes veel 1991. aasta septembrini¹¹ ja arhiivi käskkirjadeks koguni 1992. aasta detsembrini.¹² 1991. aasta augustist võeti kasutusele eksliibrisehuvilise haldusdirektori Kalju Leiva initsiatiivil valmistatud blanketid, mida arhiivi sümbolina kaunistasid avatud pärgamendirull, millel arhiivi uus lühend EAA, ja pärgamendi kohal trooniv krooniga vapilõvi.¹³ Samas kinnitati uuele blanketile vormistatud teatisi veel oktoobriski ENSV-aegse templiga.¹⁴

Muutus ka ajalooarhiivi laekuvate päringute sisu. Nagu eespool mainitud, hakkasid esimesed päringud kodanikelt oma õiguste ja vara tõendamiseks arhiivile saabuma 1989. aasta alguses. Arhiivil aga puudusid kogemused sisult uute päringute lahendamiseks. Kõrgemalt poolt ei olnud aga arhiivi tulnud mingeid juhendeid, mistõttu olid arhiivitöötajad nõutud ja sunnitud iseseisvalt tegutsema. 1989. aasta jaanuaris pöördusid osakonnajuhataja Maia Kask ja I kategooria arhivist Malle Loit (1931–2018) Arhiivide Peavalitsuse poole, et saada selgitust, millised tõendid on kodanikele vajalikud võõrandatud vara hüvitamiseks.¹⁵ Arhiivi pöörduti päringutega majavalduste ja vara asjus, kuid ajalooarhiivis – toona siis Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis – väidetavalt majade kohta dokumente ei olnud. Arhiivitöötajad tahtsid teada, kuhu murelikke kodanikke suunata. Väljaselgitustöö käigus ilmnes, et võõrandatud varaga seotud päringute lahendamine on valdavalt maa- ja linnaarhiivide ampluaa, mõnel juhul sai vastuse ka riigiarhiivist. Seda infot levitati inimestele nii suuliselt kui ka rajoonilehtede kaudu. Nii vähenes ajapikku seda liiki päringute vool ajalooarhiivi.

Omandiõiguslikud päringud võeti aga arhiivi vastu ja need läksid töösse. Dokumentide publikatsiooni ja kasutamise osakonna 1989. aasta aprillikuu koosolekul arutati päevakorda tõusnud päringute lahendamise teemat ja küsimust, kuidas juurde saada uusi teatisetegi- jaid. Direktsiooni varem toimunud koosolekul sellele küsimusele lahendust ei olnud leitud. Vanemteadur Külvi Kähr pakkus välja idee, et tööle võiks panna omandiõiguslike päringute lahendajate erakorralise grupi, nagu seda oli tehtud 1950. aastatel staažide arvestamiseks.¹⁶ Direktsiooni aastalõpu koosolekul esitas Maia Kask erandliku 1989. aasta kokkuvõtte ja teatas, et töö põhiorhk oli läinud teatiste koostamise peale – kokku koostati umbes 600 teatist, millest pooled olid sotsiaal-omandusõiguslikud. Lõpuks ta konstateeris, et teatiste tegemise kõrval jäid kõik muud tööd ripakile.¹⁷ See oli ajalooarhiivis uue ajastu algus.

Kodanike avalduste ehk päringute esitamine oli täie hooga käima läinud: avaldusi ei tulnud enam sadade, vaid tuhandete kaupa. 19. oktoobril 1990 sai Külvi Kähri välja pakutud idee teoks ja erivahendite arvelt moodustati omandiõiguslikele päringutele vastamiseks ajutine grupp koosseisus Maia Kask (gruppjuht), Toomas Mägi ja Jüri Hellat. Viimane lahkus

⁸ J. Vammus, T. Valgma. Raamatukogu näitusematerjalide käsikiri, 2012.

⁹ RA, EAA.R-271.1.1126, l. 7, Eesti Ajalooarhiivi organisatsioonilise töö 1989. a. aruanne.

¹⁰ RA, EAA.R-271.1.1125, l. 72.

¹¹ RA, EAA.R-271.1.1155, 1991. aasta käskkirjad; RA, ERA.5181.3-1.461, l. 2, arhiiviteatis 11.09.1991.

¹² RA, EAA.R-271.1k.827, l. 153.

¹³ RA, EAA.5452.5.2448, l. 15.

¹⁴ RA, EAA.5452.5.2341, l. 6.

¹⁵ RA, EAA.R-271.1.1126a, l. 1.

¹⁶ RA, EAA.R-271.1.1121, l. 23a.

¹⁷ RA, EAA.R-271.1.1127, l. 30–31.

arhiivitööl 1992. aasta juulis.¹⁸ Väljastpoolt arhiivi lisandus gruppi Urmas Sardis, kes töötab arhiivis kuni 1992. aasta oktoobrini, siirdudes seejärel õppima.¹⁹

Uut liiki arhiiviteatise hakati ajalooarhiivis koostama kinnistusameti materjalide – kinnistusregistrite ja kinnistustoimikute – põhjal. Need olid ka juriidiliselt kõige täpsemad allikad, mille alusel sai välja selgitada kinnistute omanikke 1940. aasta seisuga. Seni oli kogu see mahukas materjal seisnud uurijate huviväljast eemal ja arhivaaridelgi tuli kinnistusametite dokumentide sisu alles avastama hakata. Kinnistusametite materjalide spetsiifika põhineb nn. kolme kohaliku keele – saksa, vene ja eesti keele – kasutamisel. Seega nõudis nende dokumentidega töötamine erioskustega spetsialiste. Eestis oli umbes 200 000 kinnistut ning teadur Toomas Mägi hindas, et nende tagastamiseks vaja minevate dokumentide väljastamiseks kulub nelja inimese tööga kokku 50 aastat.²⁰

1990. aastal oli ajalooarhiivis palgal 53 töötajat,²¹ järgmise aasta alguse seisuga oli isikkoosseis kahe inimese võrra suurenenud: arhiivis oli kokku 55 töötajat, nendest 13 juhtivtöötajat, 22 spetsialisti ja 20 lihttöötajat.²² 1991. aastal oli kümnekond inimest suunatud teatiste tegemisele ja direktor Kuusiku hinnangul oli see arhiivi taluvuse piir, kui töötada ühes vahetuses.²³

Kui 1989. aastal oli arhiivile laekunud 283 omandialast päringut, siis 1990. aastal oli see arv juba kümme korda suurem – 3299 päringut. Puudulike algandmete tõttu vormistati 441 eitavat vastust, mis moodustas koguarvust umbes 13%.

Aastatel 1989–1990 tasustati teatisetegijaid suurenenud töökoormuse eest mitmel viisil. Esiteks vormistati teatisetegijatele ja masinakirjutajatele kohakaaslust vakantsete kohtade arvelt ja teiseks hakati alates 7. detsembrist 1989 lisatasusid maksma isemajandava grupi preemiarahast. Isemajandava grupi preemiate maksmine oli kestnud vaevalt kolm kuud, kui Arhiivide Peavalitsus kehtestas alates 1. jaanuarist 1990 arhiivitöötajatele preemia maksmise uued määrad.²⁴

1991. aasta alguses hakkasid arhiivitöötajad teadusdirektor Tiiu Oja eestvõttel välja selgitama teatiste koostamiseks vaja minevaid abimaterjale. Kõigepealt vaadati läbi arhiivi oma raamatukogu, kust leiti heaks abimaterjaliks vabariigiaegsed kalender-aadressraamatud ja majaomanike kalender-käsiraamatud, „Eesti talundid. Tartumaa“, „Eesti talundid. Võrumaa“, O. Angeluse „Eestist Saksamaale ümberasunute nimestik“ jne. Samuti selgitas Tiiu Oja välja vajalikke materjale mujal asutustes ning tegi ettepaneku nende paljundamiseks ja tellimiseks arhiivile. 1991. aasta alguses telliti näiteks kirjandusmuuseumist direktor Peeter Oleski kaudu Hiiumaa ja Saaremaa külade, asulate ja talude nimestike koopiad. Väga väärtuslik abimaterjal oli Tallinnas riigiarhiivis säilitatav 1938. aasta maksualuste maaüksuste nimekirjade kogu, mille koopia vajalikkusest rääkis Tiiu Oja juba aasta alguses. Kogu Eestit katvate nimekirjade kopeerimine oli aga suur töö ning arhiivil puudus selleks raha. Pika asjaajamise ja ajalooarhiivi direktori Endel Kuusiku ning riigiarhiivi direktori Heino Valmseni küsimise peale saadi lõpuks arhiiviameti nõusolek ja 1991. aasta septembris eraldati raha kopeerimistööks. Töö käigus avastati, et paljude valdade puhul on olemas topeltnimekirjad ehk teised eksemplarid, mis eraldati ja saadeti kohe ajalooarhiivi. Kopeerimistööd teostati Tallinnas Riigiarvutuskeskuses. Seega, 1991. aasta lõpus ja 1992. aasta jooksul jõudsid ajalooarhiivi maksualuste maaüksuste nimekirjade teised eksemplarid ja koopiad, mis olid teatisetegijatele suureks abiks ja kergenduseks.

¹⁸ RA, EAA.R-271.1k.830, l. 45, 64. Jüri Hellati isiklik toimik.

¹⁹ RA, EAA.R-271.1k.850. Urmas Sardise isiklik toimik.

²⁰ T. Mägi. Talud tagasi 50-ne aastaga! Ilumata jäänud artikli käsikiri 1991. aastast. RA raamatukogu Mk 3023.

²¹ RA, EAA.R-271.1.1144, l. 17.

²² RA, EAA.R-271.1.1156, l. 5.

²³ RA, ERA.R-2338.1.1272, l.46, E. Kuusiku sõnavõtt nõupidamisel arhiiviametis, 15.8.1991.

²⁴ RA, EAA.R-271.1k.763, l. 131.

Endel Kuusik teatiseid allkirjastamas, kõrval Kalev Jaago. Foto: Raivo Velsker

Päringute arv kasvas kiirenevas tempos. 1991. aasta veebruariks oli lahendamata päringute arv nii suur, et teatiste väljastamise järjekord küündis viie-kuue kuuni. Samas olid töötingimused külmade hoidlate tõttu nii kehvad, et järjele saamiseks otsustati päringute vastuvõtt seisma panna. Direktor Kuusik saatis ajalehele Postimees avaliku teate, et uusi omandiõiguslikke avaldusi kuni 1. juunini 1991 vastu ei võeta. Erandiks jäid maakonnakomisjonide esitatud ja kohtuasjadega seotud avaldused.²⁵

Töö tegemisele said takistuseks külm talv ja kütteprobleemid. 1991. aasta veebruaris langes kolmanda ja neljanda korruse hoidlate temperatuur alla 12 kraadi, mistõttu direktori käskkirjaga nihutati tööpäeva algus kella kümneks.²⁶ Olid karmid ajad, töötajatele hangiti hoidlatööks selga vatikuued, ja isegi nendes ei saanud hoidlas üle tunni-paari töötada, sest käed hakkasid külmetama ja muutusid kohmetuks. Tuli minna allkorrusele teed keetma ja keha soojendada, et siis mõne aja pärast taas hoidlasse naasta. Märtsis anti kütja Vello Zupsmannile korraldus hakata maja kütma ka nädalavahetusel, et vältida maja jahtumist. 1. aprillist sai tööd alustada kella üheksast ja 15. aprillist jälle normaalajal, kella kaheksast.²⁷

Alates 1990. aastast rakendati omandiõigusliku grupi töötajatele lisaks teatise tegema lepingulised töötajad ja kaasati ka oma arhiivi töötajad, kes vähegi selle tööga hakkama said.

Ajavahemikul 1985–1992 oli arhiivi tööle tulnud suhteliselt palju noori, nende hulgas värskest Tartu ülikooli lõpetanud ajaloolasi ja filolooge, õppivaid tudengeid ning ka erialaspetsialiste. Nimetame siin ära peamised teatisetegijad aastatel 1989–1992: Malle Loit, Maia Kask, Tiit Oja, Külvi Kähr, Eero Medijainen, Jüri Hellat, Urmas Sardis, Uldelemb Kinna, Toomas Mägi, Endel Kuusik, Anne Maasikas, Margit Kõiv, Helina Tamman, Helina Tennasilm, Ene Hiio, Katrin Roosileht, Kalev Jaago, Enn Küng, Tatjana Šor, Aire Ambos ja Inga Rumberg

²⁵ RA, EAA.R-271.1.1154, l. 25.

²⁶ RA, EAA.R-271.1.1155.

²⁷ RA, EAA.R-271.1.1155, l. 5, 10–12.

ning lepingulised töötajad Kuldar Pild, Maimu Juurman, Aimar Ventsel, Anti Poolamets, Erik Tootsi, Irje Leontjeva, Merike Arpo, Ruta Mattus ja Arti Hilpus. Need töötajad, kes asusid arhiivi tööle aastatel 1991–1992, rakendati kohe omandiõiguslikke päringuid lahendama. Oma meenutustes pajatab teadus- ja publitseerimisbüroo nõunik Helina Tamman, et lootis 1991. aasta septembris lapsepuhkuselt tagasi tulnuna hakata taas tegelema poolelõigatud teatmikuga „Album Academicum Universitatis Tartuensis“, aga see lootus kustus kiiresti. Hoiuosakonna juhataja Uldelemb Kinna võttis Tammani kaasa ja viis ta kolmandale korrusele Viljandi-Pärnumaa kinnistusameti arhiivi hoidlasse. Väljaõpe toimus kohe sealsamas riulite vahel, üheskoos lahendati üks avaldus, edasi pidi juba ise hakkama saama.²⁸ Samamoodi rakendati kohe teatise tegema 1991. aasta sügisel arhiivi paleograafiks tööle võetud Kalev Jaago ning 1992. aasta augustis arhivaarina tööle tulnud Enn Küng. Omandireform haaras kõiki.

Töötajate pingutustest hoolimata ei olnud 1991. aasta suveks lahendamata

avalduste järjekord kadunud. 4. juunil 1991 andis arhiiviamet välja käskkirja, millega seati omandiõiguslikele päringutele vastamine kõikides arhiivides prioriteediks. Muud arhiivitööd pidid taanduma. Tegelikuses oli põhirohk juba niikuinii teatiste koostamisel. Pinget lisas veel see, et omandireformi aluste seaduse rakendamisotsus nägi ette, et vara tagastamiseks või kompenseerimiseks avalduste vastuvõtmise tähtaeg maa- ja linnavalitsuses oli 27. detsember 1991. Kodanikud olid ärevil. Oli selge, et arhiivid selleks kuupäevaks päringutele vastamisega toime ei tule ja inimesed selleks ajaks vastuseid arhiivist kätte ei saa. Arhiiviamet oli sunnitud olukorrast teavitama omandireformi komiteed ja vabariigi valitsust.²⁹

Esimest korda suunduti eri instantside vahelisele koostööle. Arhiiviameti, arhiivide ja omandireformikomisjonide vahel arutati läbi olulisemad küsimused, kuidas edasi toimida, ning selle tulemusel valmis juhise pealkirjaga „Riiklikest arhiividest endiste omanike ja nende pärijate avalduste läbivaatamiseks vajalike dokumentide väljastamise kord“. Arhiiviamet kinnitas juhise 25. septembril 1991 ja see saadeti arhiividesse laiali. Avalduste esitamise tähtajaks jäi endiselt 27. detsember 1991, aga avalduse juurde käivaid tõendeid ja arhiiviteatise võisid kodanikud linna- ja maakonnakomisjonidele esitada ka hiljem. Arhiivid pidid sellest muudatusest inimesi ise teavitama. Omavalitsusi kohustati 1. märtsiks 1992 koostama omanike ja varade registrid. Arhiivid pidid vara tagastamist soovivate kodanike avaldused läbi vaatama eelisjärjekorras ja vastama 30 päevaga, teiste arhiivide kompetentsi kuulunud avaldused edastas arhiiv ise. Keskkomisjonile või maa- ja linnakomisjonidele pidi arhiiv vastama

Teatiste lahendamine, vasakult: Kalev Jaago ja Enn Küng.
Foto: Raivo Velsker

²⁸ Helina Tammani suulised meenutused, veebruar 2020.

²⁹ RA, ERA.R-2338.1.1257, l. 27.

15 päeva jooksul. Juhises oli ära toodud ka arhiiviteatise koostamise kord, vormistamine ja viitamine. Kooskõlas omandireformi aluste seadusega ei pidanud arhiivid väljastama andmeid kinnistutel lasunud võlgade kohta.³⁰

Asjade kuhjumise, kodanike paanika ja ametnike suutmatuse tõttu pikendas valitsus lõpuks kodanike avalduste vastuvõtmise tähtaega maa- ja linnavalitsustes kuni 17. jaanuarini 1992. Pikendati ka dokumentide esitamise tähtaegu, viimane päev tõendite esitamiseks jäi seaduse põhjal 31. detsember 1997.

Pärast omandiõiguslike teatiste seadmist arhiivitöös esikohale koondati kõikvõimalikud jõud sellele töövaldkonnale. Sekretäri abijõuna määrati avalduste registreerijateks ja kartoteegipidajateks Liina Hirson raamatukogust ja Liivi Vaikre fondihoidja töölt. 1991. aasta juunis saatis riigivaraamet arhiividele „Vara tagastamise või kompenseerimise avalduste registreerimise ja vara arvelevõtmise juhendi“, mille alusel tuli arhiividel täita iga valminud teatise kohta veel ka nõuetekohane kartoteegikaart, millele tuli märkida saabunud avalduse kuupäev, avaldaja andmed, tagastatava vara andmed ja avalduse täitja andmed. Need kaardid tuli edastada maakonna- ja linnakomisjonidele. Kaartide täitmise kohustus pandi teatiste koostajatele, kes pidid lisaks sellele andma igakuiselt kirjalikult aru lahendatud teatiste arvust.³¹ Kuna avaldusi tuli aina juurde ja omandireformi töö tõhustamiseks välja mõeldud bürokraatlikud meetmed pidurdasid tegelikkuses arhiivis sisulise töö tempot, siis päringutele vastamine venis.

1991. aastal võeti ajalooarhiivi tööle uus sekretär Maire Mardiste. Seni ametis olnud sekretärid ei olnud pingele vastu pidanud. Aastatel 1989–1991 vahetus kolm sekretäri – Diane Õigus, Anneli Ennomäe ja Tiina Lõiv. Maire Mardiste kohanes pöörase olukorraga kiiresti ja oli oma töös osav ning paindlik. Laekunud avalduste jagamisel arvestas ta nii palju kui võimalik töötajate eelistuste, erihuvide, tugevamate ja nõrgemate külgedega. Paljud arhivaarid said lahendada oma kodukandiga seonduvaid päringuid. Tihti jagas ta vajalikke nõuandeid.

Maire Mardiste ja Kalev Jaago. Foto: Raivo Velsker

³⁰ RA, EAA.R-271.1.1153, l. 56.

³¹ RA, EAA.R-271.1.1155, l. 24–25.

Näiteks Margit Kõiv sai näpunäiteid teatiste vormistamiseks teiste töötajate tehtud teatiste näidete varal. Põhiline soovitus oli: „Proovi vastata mitte nii lühidalt kui Kalev Jaago ja mitte nii pikalt nagu Anne Maasikas.“ Maire Mardiste asjalikkus ja moto „Üks kõigi, kõik ühe eest“ motiveeris ka töötajaid kiiremini ja rõõmsama meelega oma tööd tegema.

Kogu päringutega seondud asjaajamine oli suur ja mahukas. Töö paremaks toimimiseks tuli jooksvalt teha muudatusi töökorralduses. 1991. aastal määrati sekretäri abiliseks noor ja tarmukas Ingrid Andresson, kes oli ametilt restauraator. Teatiste töögruppi lisati masinakirjutajatena Jelena Vammus ja Eha Oks raamatukogust.³² Seni kirjutasi teatise ümber lisaks Astrid Mäharile ka tema osakonna töötajad Raissa Jasnetskaja ja Janina Seero, kuid eesti keele vähese oskuse tõttu oli see töö neile raske. Ümber korraldati töö ka klientide vastuvõtulauas. Päringute esitamiseks ning vastuste kättesaamiseks ja raha maksmiseks kehtestati eraldi aeg. Kodanike paremaks teenindamiseks ja probleemsetele küsimustele vastamiseks seati 1991. aasta märtsis sisse valvearhivaari teenus: graafiku alusel tegeles iga päev üks arhivaar erakorraliste avalduste ja pakiliste omandiõiguslike küsimustega ning uurijate konsulteerimisega. Nii oli olemas üks inimene, kes tegeles klientidega, teised arhivaarid said rahulikult oma tööd teha. Tuli lihtsustada ka senist päringutele vastamise keerulist protseduuri. 1992. aastal lõpetati avaldusega kaasneva kaardi täitmine omavalitsuste jaoks, sest sellel puudus sisuline mõte, kuid tähendas arhivaaridele toepõhjust. Kodanike jaoks koostati avalduste vormid, algselt paljundati neid kirjutusmasinaga, alates 1992. aastast telliti aga trükikojast. Avalduse edastamisel jäeti ära viseerimine, töö lihtsustamiseks vormistati vastuse mustand avalduse äärelle jms.

1992. aastal tuli taas juurde leida abitööjõudu ja isegi ajalooarhiivi direktor Endel Kuusik ja neli osakonnajuhatajat hakkasid teatise koostama. Koosseisulistele töötajatele võimaldati alates 1992. aasta augustist ligipääs hoidlatesse öhtul kella kümneni ja lisaks ka nädalavahetustel. Sel perioodil aitasid lepingulistele töötajatele teatise koostada hiljem doktoritöö kaitsnud ja praegu Tartu ülikoolis õppejõuna töötav Aimar Ventsel, riigikogu saadik Anti Poolamets, diplomaatilist karjääri teinud Arti Hilpus jt.

Suure masstöö motiveerimiseks ja kompenseerimiseks maksti alguses teatiste koostajatele lisatasu 20% teatise hinnast. Oma protsendi said ka kõik teised teatistega seotud töötajad: registreerijad, masinakirjutajad, sekretär, makseteatiste väljastaja, raha vastuvõtja ja raamatupidaja. 1991. aasta augustis suurendati teatisetegijate tasu 60 protsendini teatise maksumusest. Ametipalga eest lahendati represseeritute ja pensionistaaži avaldusi ning tehti muid arhiivitöid.³³ Ajalooarhiivi direktori nõudmisel tõsteti 1991. aasta oktoobrist tasumäära veelgi ja päringute lahendajad hakkasid saama 75% teatise hinnast, ülejäänud 25% jäi arhiivile ja riigile. Teatise hind oli tollel hetkel 21.40 rubla.³⁴ See oli aga aeg, kus raha väärtus kukkus iga päevaga, kaupa saada ei olnud ja kasutusel oli Savisaare ostukaart, natuke hiljem tulid ostutalongid. Arhiiviinimesed olid sellel keerulisel ajal täielikult tööle pühendunud ja omandireformi teenistuses.

Järgitult tööle pühendunud oli ka teatmeosakonna juhataja Astrid Mähar (1957–1994). Oma kabinetis kirjutati ta kirjutusmasinal ümber tuhandeid arhiiviteatiseid. Alguses oli Astrid hädas teatisetegijate käekirja ja lühendite mõistmisega. Tihti tuli tal minna, näpus paber, millel oli mõni raskesti väljaloetav nimi või sõna, teatisekoostaja juurde ja küsida, mis seal täpselt olema peab, sest kirjutusmasinaga kirjutatut ju parandada ei saanud. Astridi kabinetis ilutses küll ka arhiivi esimene arvuti, kuid paraku oli see töökõlbmatu. Teatiste tegemise algaastatel ei olnud ei kabinetides ega hoidlates ka telefone, nii et kui midagi oli vaja küsida, tuli inimene üles otsida. Nii õppis Astrid Mähar tundma kümnete inimeste käekirju ja tegi ennastsalgavat ümberkirjutamistööd oma teatmeosakonna juhataja põhitöö kõrvalt. Astrid lahendas ka päringuid,

³² RA, EAA.R-271.1.1155, l. 27.

³³ RA, EAA.R-271.1.1154, l. 98.

³⁴ RA, ERA.R-2338.1.1290, l. 43.

Astrid Mähar. Foto: Raivo Velsker

konsentreeritud kujul ikkagi kättesaadavaks jäi. Kasutus- ja publitseerimisosakonna juhataja Maia Kask oli osakonna juhtimise töö kõrvalt üks tublimaid päringute lahendajaid. Näiteks 1993. aastal koostas ta 1069 omandiõiguslikku teatist.³⁵ Samal aastal koostas teadur Toomas Mägi 838, arhivaar Helina Tamman 530 ja arhivaar Margit Kõiv lugemissaali töö kõrvalt 315 teatist. Üks produktiivsemaid päringutele vastajaid oli ka arhivaar Anne Maasikas, kuid temal oli aruanne 1993. aasta detsembrikuuks veel esitamata.

Teatiste suurt mahtu iseloomustab nende registreerimise ja makseteatiste väljastamisega tegelenud sekretäri abi Ingrid Andressoni jutustatud lugu. Valmiskirjutatud makseteatiste hulk oli nii suur – tihtilugu terve kilekotitäis –, et nende postitamiseks pidi otsima postkasti, kuhu kõik korraga ära mahuks. Üks lähimastest postkastidest asus Toomemäel sünnitusmaja seinal, kuhu arhiivi post tavaliselt ikka ära mahtus. Kirjade postitamine võttis ka omajagu aega. Väljasaatmise ootel olevad teatised kuhjati sekretäri kabinetis aknalauale, ja kui nende hulk hakkas varjutama päikest, leiti, et teatiste jaoks on vaja eraldi kappi.

Probleemiks saidki väljaostmata teatised, mida 1991. aastal oli umbes 1500.³⁶ Teatiste kuhjumist põhjustasid korduvad päringud ühe ja sama kinnistu kohta, kui sugulased ei suutnud omavahel kokku leppida, ning ka muud põhjused.³⁷

Arhiivi saabunud kirjad näitasid ametnike ja kodanike tavapärasest ettekujutust, nagu seisaks arhiivis kogu info süstematiseeritud riivilitel, kus vajalik teave on otsekohe leitav. Tuleb vaid küsida ja positiivne vastus tuleb! Nii ilus olukord arhiivis siiski ei ole. Ajalooarhiivis säilitatavad kinnistusametite materjalid on küll süstematiseeritud kinnistu numbrite ja maaliikide järgi (talumaad, mõisamaad, kroonutalumaad ja asundustalud), kuid vaadeldava perioodi

kuid tema põhitöö omandireformi ajal oli siiski masinakiri. Teatiste mustandeid võttis ta õhtuteks ja nädalavahetusteks koju kaasa. Selgelt on silme ees, kuidas Astrid esmaspäeva hommikul arhiivi sisenes, ümberlöödud teatistest pungil riidest kott käevangus. Kogu selle töö ja tempo juures säilitas ta rahulikkuse ja huumorimeele, mis teda väga palju aitas. Ta oskas sellest lõputust ja pidevast rutiinist endale meelepärast leida, viskas ettetulevate põnevate talu- ja perekonnanimede üle nalja ning riputas neid ka teistele lugemiseks oma toa seinale üles.

Hoiuosakonna juhataja oli päritolult Võrumaa mees Uldelemb Kinna. Tema oma muheda võrulase huumoriga oskas juhendada nii mõnegi vähetuntud allika kasutamist ja teadis rääkida lugu, miks Võrumaa kinnistustoimikud arhiivis puuduvad. Nimelt olevat Võrumaa metsavennad need sõja järel ära põletanud, et uus võim ei saaks kulakuid välja selgitada. Samas ei märganud nad hävitada registreid, milles paralleelinfo

³⁵ RA, EAA.R-271.1.1184, l. 51–54.

³⁶ RA, EAA.R-271.1.1171, l. 5.

³⁷ Intervjuu Ingrid Andressoniga, 11.11.2019.

algusaastatel enamik inimesi kinnistu numbrit ei teadnud, maaliigist rääkimata. Andmeid sai otsida kinnistu numbri, talu nime või omaniku nime järgi nelja eri maaliigi registritest, mis olid käsikirjalised ja osaliselt venekeelsed. Tihtipeale ei teadnud küsijad ka õiget omanikku. Sageli tuli välja, et talu nimi, mis oli teada ja rahvasuus kasutusel, erines sootuks kinnistusraamatusse kirjapandust. Ka Margit Kõivu isapoolse kodutaluga juhtus selline lugu, et Vastse-Otepää ilusa nimega Saare talu osutus kinnistusdokumentides Savi taluks. Probleeme oli kinnistamata maakohtadega. Kuna kinnistamine oli tasuline – see maksis 8–10% kinnistu väärtusest –, siis inimesed kinnistamisega ei kiirustatud, säästes sel viisil raha. Seetõttu võisid arhivaaride suured otsingud üsna sageli lõppeda negatiivse tulemusega, sest kinnistusameti materjalidesse selliste talude ja maakohtade andmeid ju kantud ei olnudki. Nii et tihtipeale oli palju tööd ja vähe villa, nagu ütleb vanasõna.

Valitsuse erihuvi oli välja selgitada 1940. aasta seisuga Eesti Vabariigi omandis olnud kinnistud. Arhiiviameti³⁸ 23. oktoobri 1991 kirjaga paluti kohe esitada töö täitmise tähtaeg, Tallinnas asunud hoonete omanike ja haldajate nimekirja nõuti juba 11. novembriks 1991.³⁹ Sellised kirjad ärritasid nii ajalooarhiivi juhtkonda kui ka tööga ülekoormatud arhivaare. 1991. aasta aprillis oli arhiivi direktor Endel Kuusik pöördunud arhiiviameti poole palvega arvutite saamiseks. Sooviti üht arvutit omandiõiguslike teatiste jaoks, kuut arvutit osakondadele ning üht suurt arvutit.⁴⁰ Pöördumisele nii arvutite saamiseks kui ka muude majanduslike probleemide lahendamiseks tegudega ei vastatud. Valitses sularahakriis, palkade väljamaksmine hilines. Inflatsioon kappas täie hooga. Küttekriisi tõttu oli hoidlates ebanormaalselt külm, üle tunni aja seal töötada ei saanud, isegi pastapliiatsid hangusid ja kasutada tuli harilikke pliiaatseid. Arhiivi kütmiseks toodud ebakvaliteetne kivisüsi lihtsalt ei põlenud. Katlas tule süütamiseks ja alalhoidmiseks hangiti arhiiviniimeste initsiatiivil Tartu õlletehasest puidust kaste, lõhuti küttematerjaliks ja üritati sel moel majas mingitki temperatuuri hoida.⁴¹ Selline raske ja keeruline majanduslik olukord valitses arhiivis, kui riik esitas uued nõudmised, et omandireformi tarvis kiirendatud korras teatise saada.

30. oktoobril 1991 edastas direktor Endel Kuusik arhiiviameti eelmainitud kirja Tiiu Ojale ja kutsus seejärel kokku koosoleku, et arutada kirjale vastamist. Kohale tulid Kalev Jaago, Uldelemb Kinna ja Tiiu Oja. Kalev Jaago tegi ettepaneku sellises olukorras esitada vastunõudmised. Tiiu Oja seisukoht oli, et valitsuse eritellimuse täitmine katkestaks lihtkodanike avalduste lahendamise ja niigi kuudepikkune järjekord pikeneks veelgi.⁴² Direktor Endel Kuusik koostas vastuskirja, milles ta järjekordselt kirjeldas raskusi arhiivitöös ja tegi ettepaneku „ajutiselt panna seisma kodanikelt laekunud avalduste lahendamine ja hakata välja selgitama Eesti Vabariigile kuulunud omandit. Kahte paralleelset tööd ei ole arhiiv suuteline üheaegselt lühikese ajavahemiku jooksul teostama.“⁴³

Arhiiviamet seda ettepanekut vastu ei võtnud. Direktor Kuusiku allkirja kandev kiri, mis kurioosumina saadeti arhiiviametile veel ENSV vapi ja aegunud arhiiviniimega blanketil, on vastava ettepaneku juures saanud hariliku pliiaatsiga kommentaari: „Ei ole reaalne.“⁴⁴

6. novembril 1991 sõlmis ajalooarhiiv lepingu Tartu tööametiga, et leida teatiste tegemiseks ajutist tööjõudu.⁴⁵ 20. novembril soovis arhiiv luua lisaks ka kolm koosseisulist kohta ja saada arvuteid. Tiiu Oja andmetel tegeles sel ajal teatistega umbes 25 töötajat.⁴⁶ Arhivaaride

³⁸ Arhiivide Peavalitsus reorganiseeriti ja nimetati ümber arhiiviametiks 9. juulil 1990.

³⁹ RA, EAA.R-271.1.1154, l. 118.

⁴⁰ RA, EAA.R-271.1153, lk 32.

⁴¹ Intervjuu Endel Kuusikuga, 06.01.2020.

⁴² Kalev Jaago päevikusissekanne, 10.11.1991.

⁴³ RA, EAA.R-271.1.1154, l. 119.

⁴⁴ RA, ERA.R-2338.1.1282, l. 60, ajalooarhiivi kiri arhiiviametile, 1.11.1991.

⁴⁵ RA, EAA.R-271.1.1154, l. 120.

⁴⁶ Samas, l. 125.

mälestustes oli nn. Tartumaa hoidlas sageli nagu rahvapidu. Materjali läbitöötamiseks ei jätkunud vaba lauanurkagi ja tööd tuli teha põrandal. 1992. aasta alguses tuli töötajad lasta külmapühale, mis pikendas veelgi pikka pühadepuhkust – 24. detsembrist 6. jaanuarini.⁴⁷ 21. jaanuaril 1992 arhiiviametile saadetud kirjas soovis direktor Endel Kuusik valitsuselt 400 000–500 000 rubla, et täiendavalt värvata tööle lepingulisi töötajaid, ja andis teada linnade ja maakondade kollektiivsete avalduste eelistamisest.⁴⁸

1992. aastal suurenes tööpoolest valla- ja linnaomavalitsuste esitatud päringute arv. Oma valitsustes selgitati välja, missuguste kinnistute kohta on dokumendid olemas, missuguste kohta mitte, ja siis tehti puuduolevate kohta arhiivile koondpäring. Selline lähenemine lihtsustas natuke arhiivi elu, kuid mitte oluliselt, sest jätkuvalt esitasid päringuid ka eraisikud. Segadust ja paralleelasjaajamist oli palju.⁴⁹ Oli täitsa tavaline, et ühe ja sama kinnistu kohta väljastati kuni viis arhiiviteatist, rekordarv on teadaolevalt 34 teatist.⁵⁰

1992. aasta keskpaigas oli koostatud, kuid välja ostmata omandiõiguslikke teatise juba umbes 2500, lisaks hulk taluplaane. Välja ostmata teatistest üle 200 oli seotud endise Petserimaa taludega. Nende teatiste kuhjumist soodustas veelgi 1992. aasta juunis toimunud rahareform, mille järel maksis lihtkirja saatmine Venemaale kaks krooni. See oli kallis nii arhiivile kui ka eraisikule. Petserimaalastele, kes nüüd elasid Venemaal Pihkva oblastis, tuli appi ühendus Petserimaa ja selle juhatuse esimees Rein Lillak, kes üritas leida võimalusi ja lahendusi, kuidas piiri taha jäänud kaasmaalasi aidata. Pakuti välja mitmeid variante kuni selleni, et arhiiv kleebib ümbrikutele Vene margid ja ühenduse esindaja viib kirjad üle piiri Venemaale ning paneb seal postkasti. Sealt edasi oleks tulnud aga maksmise ja muud probleemid, mistõttu tegelikkuses need ideed ei teostunud. Appi tuli ERSP esindaja Maris Sarv, kes toetas õnnetusse olukorda jäänud äärealarahvast 50 krooniga, sama suure panuse lisas ka ühendus Petserimaa, et natukenegi aidata petserimaalastel omandireformiga seotud dokumente korda saada.⁵¹

1992. aastaks oli igapäevane pidev ja kampaanialik töö tekitanud olukorra, kus hoidlates kippus kord käest minema. Töötajaid oli palju ja vastutus hajus. Materjalid jäid laudadele, tagasipanekul läks sassi arhivaalipakkide järjekord, pakid asetati tagasi korrapäratult, toimikuid võeti töö jaoks kabinetidesse jne. Riilutesse tagasi ei jõudnud ka kõik kinnistusregistrid. Sellel oli oma põhjus. Kinnistusregistrid, mis pärinesid juba tsaariajast ja mida peeti edasi Eesti Vabariigi ajal, olid mõõtmelt suured, kaalusid kuni 25 kg ja asusid kõrgetel riilulitel. Registriraamatute tagasipanek ei olnud kõikidele teatisekoostajatele lihtsalt võimete kohane. Tuli arvestada tõsiasjaga, et Liivi tänava hoidlad olid üle nelja meetri kõrged ja riilid ulatusid laeni. Ronimiseks olid vanad puidust arhiiviredelid, paljudel neist puudusid turvapidurid. Töö põranda ja lae vahel kõrgetel puidust redelitel raskete registriraamatutega vajas vahel lausa kaskadöörivõimeid. Nooremad ja meestöötajad said sellega hakkama, vanematel oli keerulisem. Oli ka üks õnnetusjuhtum: Tiiu Oja murdis rasket registriraamatut riilisse tõugates põlvekedra. Kui ta haiglas arstile seletas, et lumurru põhjustas raamat, siis seda ei tahtnud arst küll kuidagi uskuda.

Korra kontrolli alla saamiseks ja tagamiseks võttis arhiivi juhtkond 1992. aasta septembris küsimuse arutusele, väljastati mitmeid selleteemalisi käskkirju. 8. septembri 1992 käskkirjaga reguleeriti täpsemalt, missugustes hoidlates ja kellel on õigus töötada väljaspool tööaega. Koostati töötajate nimekirjad ja väljastati ühekorreds load. Võõrastel isikutel keelati teisest korrusest kõrgemale liikumine ja hoidlatesse sisenemine.⁵² Enne oli ikka juhtunud, et võõrad

⁴⁷ Samas, l. 133, Kalev Jaago päevikusissekanne, 2.01.1992.

⁴⁸ RA, EAA.R-271.1.1171, l. 4.

⁴⁹ S. Karja. Omandiõigus – millal see küll tuleb? – Postimees, 18. august 1992.

⁵⁰ RA.EAA.R-271.1.1183, l. 25.

⁵¹ S. Karja. Omandiõigus – millal see küll tuleb? – Postimees, 18. august 1992.

⁵² RA, EAA.R-271.1.1172, l. 33–34.

Kalev Jaago kinnistusregistri. Foto: Raivo Velsker

jalutasid majas ringi. Teatavasti olid aga kolmanda ja neljanda korruse koridorid kasutusel hoidlapinnana. Samuti oli juhtumeid, kus avalduse esitaja või teatise kättesaanu soovis ise oma silmaga arhiiviallikaid ja sissekandeid näha. Seda mõningatel juhtudel koos arhivaariga ka lubati. Hoidlates töötamist võimaldati tööpoolest ka hilisõhtustel aegadel, kuid paljudele see pakutud võimalus ei sobinudki. Mitmekesi võis veel hoidlas – eriti neljandal korrusel – tööd teha, aga peaaegu keegi ei soovinud sinna üksi jääda. Arhiivimaja oli vana ja legendi kohaselt liikus seal ringi kummitus. Kas uskuda või mitte, aga paljudel arhiivitöötajatel on rääkida oma lugu millestki ebamaisest: kes oli kuulnud samme, kes koputusi, kes oli tundnud kellegi kohalolekut jne. Tundus, et omandireformi aeg häiris ka kummitust ja tema rahu.

Hoidlate korrashoiu ja arhivaalide parema kasutamise tagamise võttis oma südameasjaks kasutusosakonna juhataja Maia Kask. Hiljem määratigi ta ka hoidlate korra eest

Hoidlaredelid, 1940. Samad redelid olid kasutusel ka 1990-ndatel. RA, EAA. R-271.1.1287, l. 45

vastutavaks isikuks. Maia Kase eestvõttel paigutati rasked kinnistusregistrid ülemistelt riutiltelt mugavamale kõrgusele, mis hõlbustas nende kasutamist. Ümberkorraldused hoidlates olid tehtud ja kord majas 1994. aastaks.

1993. aasta alguseks oli arhiivitöötajate arv kasvanud 83-ni ja seda peamiselt abipersonali arvel.⁵³ See arv on jäänud ajalooarhiivi ajaloos ületamatuks.

Teadusdirektor Tiiu Oja paistis tollases arhiivis silma otsustavuse ja laia haardega. Tal oli tähtis roll uute töötajate valikul ja väljaõpetamisel. Tema oli ka paljude direktori allkirja kandvate kirjade tegelik autor. Ta avardas arhivaaride otsinguvõimalusi, suhtles ametkondadega ja tõestas just kinnistusametite materjalide tähtsust. Tänu Tiiu Oja tehtud teatistele ja nendega teenitud välisvaluutale muretseti arhiivile 1992. aastal esimesed arvutid. Helina Tammani mälestuste järgi võttis Tiiu Oja julguse ja vastutuse vormistada ost ajal, kui ta asendas puhkusele viibivat direktorit.⁵⁴ Kvalitatiivset muutust teatiste tegemisel esimeste arvutitega veel ei kaasnenud, ühte arvutit hakkas kasutama „Album Academicumi“ töögrupp ja teist fondihoidjad, kes sisestasid 1993. aastal ürikute kataloogi ning plaane.⁵⁵ Arhiivi esimene arvuti, mis oli saadud kingitusena Tartu linnavalitsuselt tänuks linnametsade kohta tehtud teatiste tegemise eest, praktikas kasutamist ei leidnudki. Tegemist oli esimese põlvkonna personaalarvutiga, millel oli rootsikeelne tarkvara ja millel puudus printimisvõimalus.⁵⁶ Arvuti abil vormistatud teatise hakati väljastama alles 1997. aastal,⁵⁷ ehkki üksikuid katsetusi oli tehtud ka varem, üks neist Kalev Jaago 15. veebruaril 1993 vormistatud teatis.⁵⁸

Priit Pirsko valimisega ajalooarhiivi uueks direktoriks 1993. aasta lõpus algas arhiivis suur muutuste ja uuenduste aeg. Tema tööle asumise ajal oli omandireform täies hoos ja arhiiviteatiste koostamisel lõppu näha ei olnud. 1993. aastal lahendati kokku 11 722 avaldust, koostati umbes 50 teatist päevas. Kõik need teatised tuli direktoril allkirjastada, mis oli aga sisuliselt täiesti formaalne tegevus. Üks esimesi muudatusi oligi bürokraatia vähendamine seoses teatiste allkirjastamisega. 6. detsembri 1993 käskkirjaga sätestati, et arhiivi direktor ei pea enam kõikidele arhiiviteatistele alla kirjutama. Kodanike teatise allkirjastasid edaspidi osakonnajuhatajad, asutuste teatistele kirjutasi aga alla direktor ja teatise koostanud arhivaar. Teatise kinnitati jätkuvalt arhiivi pitseriga ja pitsati kasutamise õigus anti ka osakonnajuhatajatele.⁵⁹ 1994. aasta lõpust läks ka asutustele minevate teatiste allkirjastamine üle osakonnajuhatajatele.⁶⁰

Arhiivi juhtidel oli tollal lisaks kõigele muule vaja tegelda ka arhiivi küttesüsteemi korstamisega, et tagada hoones normaalsed töötingimused ja lõpetada dokumente hävitavad veevariid. Lisaks oli arhiivil karjuv ruumipuudus. Uue riigikorraga kaasnes palju likvideeritud asutusi, mille arhiivid olid ohus ning mille jaoks ei olnud ka riiklikul arhiivil hoiupaika. Hakati tegelema uue hoidlapinna otsimisega. Samuti oli vaja tõsta arhiivihooone turvalisust. Direktor Priit Pirsko koos haldusjuhi Jaanus Arukaevuga hakkasid otsima võimalusi elektroonilise turvasüsteemi paigaldamiseks. 1995. aasta veebruariks oli majas uus valvesüsteem ja kasutusele võetud hoidlauksi avavad magnetkaardid. Samuti oli vaja hakata tegelema uue seadusloome väljatöötamisega.

Direktor Priit Pirsko võttis ohjad enda kätte, et välja selgitada, miks omandipäringute voog arhiividesse ei lõpe ja mida saaks selle vähendamiseks ette võtta. 1994. aasta aprillis tegi Priit Pirsko kirjaliku ettepaneku arhiiviameti peadirektorile Peep Pillakule ja reformiminister

⁵³ RA, EAA.R-271.1.1173, l. 9.

⁵⁴ Vestlus Helina Tammaniga, 22.01.2020.

⁵⁵ RA, EAA.R-271.1.1184, l. 7, 25, 33, 43.

⁵⁶ Intervjuu Enn Kungiga, 25.11.2019.

⁵⁷ RA, EAA.5452.5.2449, l. 64, arhiiviteatis nr. 3969/1-24 AM.

⁵⁸ RA, EAA.5452.5.2340, l.13, arhiiviteatis Tartu linnavaraametile nr. 26307/1-41 KJ.

⁵⁹ RA, EAA.R-271.1.1183, l. 64–65.

⁶⁰ RA, ERA.5181.3-1.9, l. 4.

Ajalooarhiivi töötajad Helina Tennasilm, Svetlana Kropivka, Margit Surra, Maia Kask, Eha Oks, Eve Kull, Liivi Vaikre, Jelena Vammus, Ruth Tiidor, Margit Kõiv, Tamara Scheina, Tiiu Oja, Kaidi Uibu, Kalev Jaago, Ingrid Andresson, Kaja Pullonen, Anne Maasikas, Maimu Martinson, Uldelemb Kinna, Endel Kuusik, Urmas Märtn, Helina Tamman. Foto: Raivo Velsker

Liia Hännile arhiivide töö parendamiseks ja omandireformi kiirendamiseks. Peamine punkt, millele ta tähelepanu juhtis, oli omandireformi edenemise ebaühtlus Eesti eri piirkondades. Näiteks kui võrrelda Tartu ja Tallinna kohta tehtud teatise, siis Tallinna puhul oli teatiste arv peaaegu olematu. Seetõttu pakkus ta välja idee koostada Tallinna kinnistute kohta elektrooniline andmepank. Selleks oli tarvis arvuteid ja luua arhiivisene arvutivõrk.⁶¹

Sellest lähtuvalt sai alguse arhiivi arvutiseerimine. Priit Pirsko algatatud projektiga „Tallinna kinnistute andmebaas omandireformile“⁶² kaasnes esimese arhiivisese arvutivõrgu rajamine 1994. aasta sügisel.⁶³ Kergelt see ei tulnud, sest riigilt tuli raha küsida tungival ja põhjendatult, kuni lõpuks reformiminister Liia Hänni otsustas raha eraldamise.⁶⁴ Omandireformi kiirendamiseks finantseeris seda projekti rahandusministeerium 648 000 krooniga.⁶⁵ Tegelikult kirjutas juba 1991. aastal Tallinna linnaarhiivi direktor Jüri Kivimäe kirjas arhiiviametile, „et reformile tõhusaks kaasaaitamiseks oleks vaja arhiivandmete põhjal koostada endiste omanike register arvutisüsteemi baasil“.⁶⁶ Kuna andmeid Tallinna kinnistute kohta säilitati kahes arhiivis, siis 1995. aastaks loodigi andmebaas koostöös Tallinna linnaarhiiviga, et kiirendada pealinna ametkondlikes rägastikes toppama jäänud reformi. Ajalooarhiiv kandis andmed andmebaasi kinnistusraamatute põhjal ja Tallinna linnaarhiiv Tallinna hüpoteegi

⁶¹ RA, ERA.R-2338.1.1291.1.75.

⁶² RA, EAA.R-271.1.1211.

⁶³ RA, ERA.R-2338.1.1291, l. 75–77, 181–184.

⁶⁴ Intervjuu Priit Pirsokoga, 27.11.2019.

⁶⁵ RA, ERA.R-2338.1.1287, l. 174.

⁶⁶ RA, ERA.R-2338.1.1272, l. 3, 45–47.

ringkondade registriraamatute põhjal. 1995. aastal võeti Tallinna kinnistute projekti juurde tööle viis inimest ja raha projekti jaoks tuli sihtfinantseeringuna Eesti valitsuselt.⁶⁷ Esiialgu andmebaasi ettevalmistused venisid ja seetõttu pandi tööle võetud tudengid Tiit Oja ettepanekul sisestama Eestimaa kindlustusseltsi materjale, sisestusvormid valmistas ette Jaanus Arukaevu. Kinnistute andmebaasi sisestajatena võiks ära märkida hiljem ajaloodoktoriks saanud Lea Leppikut ja Indrek Paavlet (1970–2015). Andmebaasi on sisestatud Tallinna, Haapsalu, Lihula kinnistute ja Eesti ala mõisate andmed, seda täiendatakse siiani, praegu lisab spetsialist Reet Hünerson Tartu linna kinnistute andmeid.

Tallinna kinnistute andmebaasi loomine ei peatanud siiski päringute voolu ajalooarhiivi. 1995. aastal tekkis jälle olukord, kus omandiõiguslikele päringutele vastamise järjekord ulatus kuue kuuni.⁶⁸ Tavaliselt suudeti vastata nelja-viie kuu jooksul. Järjekorra lahendamiseks suunati arhivaaridele appi andmebaasiprojekti inimesed. Arhiivi koosseisulistele töötajate arv oli selleks ajaks kahanenud 65 inimeseni.

1996. aasta esimesel poolel võttis ajalooarhiiv eesmärgiks likvideerida tekkinud mitmekuuline järjekord. Muudetud töökorralduse ja teatiste hindade korrigeerimise abil suudeti eesmärk täita 1996. aasta suve alguseks. Siin oli oma roll omandiõiguslike teatiste perioodi võtmeisikul Maia Kasel, kes suutis nii ennast kui ka oma meeskonda mobiliseerida nii, et töö järje peale saadi. Ta õpetas teatise tegema ka uusi töötajaid, näiteks praeguse arhiivinõuniku Hanno Varese ja teisi.⁶⁹

Pärast seitse aastat kestnud omandireformiga seotud teatistebuumi sai arhiiv taas keskenduda ka muudele arhiivitöödele. Edaspidi kuulus päringutele vastamine juba tavalise arhiivitöö juurde, vastuseid koostasid arhivaarid oma igapäevatöö raames. Omandiõiguslike teatiste koostamise ja päringutega seotud lisatöö eest maksti 1996. aastal töötajatele käskkirjade põhjal veel lisatasusid. Seda võimaldas alates veebruarist 1996 muutunud arhiiviteenuste hinnakiri, mille järgi tõusis teatise hind kahekordseks. Esimest korda muutus tasuliseks ka eitav vastus. Tavalise arhiiviteatise eest tuli tasuda endise 35 krooni asemel 65 krooni, kiirtöö eest 50 krooni asemel 125 krooni ja eitava vastuse eest vastavalt 20 ja 45 krooni. Eraldi hakati tasu küsima ka kinnistu plaani või kaardi väljaselgitamise eest – 35 krooni.⁷⁰ Tõenäoliselt oli hinnatõus ka põhjuseks, et päringute arv hakkas vähenema ja suve alguseks olid järjekorrad likvideeritud. Pärast seda ei ole arhiivil päringutele vastamisega enam probleeme olnud.

Aasta-aastalt avalduste arv vähenes: 1996. aastal laekus arhiivi 2629 päringut, 1997. aastal 2254 ja 1998. aastal 1954 päringut.⁷¹ Seega võib öelda ja kinnitada juba varem Priit Pirsko kirjutatud, et omandireform arhiivitöö kontekstis lõppes 1996. aastal.⁷²

See aga ei tähendanud, nagu oleks omandireform Eestis läbi saanud. Omandireform ja selle teostamine hakkasid venima. 1990. aastatel algatatud muutused olid küll optimistlikud ja julged, kuid nende elluviimine ei läinud nii lususalt, nagu algul arvati. Kulus 10–15 aastat, enne kui kinnitati, et reform on üldiselt oma eesmärgi täitnud, aga lõppenuks seda ikka veel lugeda ei saanud. 2016. aasta lõpu seisuga oli seoses omandireformiga pooleli veel 220 vara tagastamise ja kompenseerimise toimikut, nendega kaasnes umbes 400 isiku nõudeid. Maareformi puhul oli 2016. aasta seisuga reformimata veel 111 500 hektarit maad, mis teeb umbes 2,6% Eesti maismaast.⁷³ Veel 2017. aasta mais tehti omandireformi aluste seadusesse

⁶⁷ RA, EAA.R-271.1.1242.

⁶⁸ RA, EAA.5452.5.2211, l. 14.

⁶⁹ Intervjuu Hanno Varesega, 6.03.2020.

⁷⁰ RA, EAA.R-271.1.1554, l. 8.

⁷¹ P. Pirsko. Riigiasutusena Eesti ühiskonnas. – Arhiiv riigiasutusena Eesti ühiskonnas (EAA toimetised, 4 (11)). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1999, lk. 16–17.

⁷² P. Pirsko. Arhiivid ja ühiskond – Eesti juhtum. – Kleio. Ajaloo ajakiri 1996, nr. 3 (17), lk. 35–36.

⁷³ <https://www.rahandusministeerium.ee/et/uudised/valitsus-pikendas-tahtaegu-omandireformi-toimingute-lopule-viimiseks>

muudatus, mille eesmärgiks oli pikendada menetlusaega pooleliolevate asjade puhul, mis olid kinni jäänud vaidlustesse ja kokkulepete mittedaavutamisse. Alles siis, kui need kohtuvaidlused kunagi lõpule jõuavad, saab läbi ka omandireform.

Omandireformi algusest on möödumas 30 aastat. Meie riik on suures osas üle läinud eraomanduslikule ühiskonnakorraldusele ja sellisena ka juba omajagu aega toiminud. Kas seda on tehtud hästi või halvasti? 2020. aasta lõpus peaks ilmuma valitsuse tellitud ja rahastatud põhjalik teadusuuring, mis selgitab, milline oli omandisuhteid ja majanduskeskkonda muutnud reformide sotsiaalne ja õiguslik mõju ning millised probleemid ilmsesid omandireformi käigus ja kuidas need mõjutasid erinevaid ühiskonnagruppe.⁷⁴

Seda uuringut huviga ootama jäädes pöörame veel tähelepanu omandireformi käigus tehtud muudatustele, mis mõjutasid kõige enam arhiivitööd, ja ilmnenuid probleemidele, mis oleksid võinud korralikumalt ja põhjalikumalt ette valmistatud reformi korral olemata olla.

Esimene probleem, mis hakkas arhiivitööd ja omandiõiguslike teatiste väljastamist mõjutama, oli seadustesse sisse kirjutatud erinevus varal lasunud võlgade olulisuse kohta. Omandireformi aluste seaduse 11. paragrahv sätestas omandireformi objektiks õigusvastaselt võõrandatud maa ja muud loodusobjektid, ehitised, laevad, põllumajandusinventari, tootmishoonete sisseseade, aktsiad ja osatähed, arvestamata nendel lasunud võlgu. Seevastu maareformi seaduse 16. paragrahvis on kirjas, et maa tagastamisel, asendamisel ja kompenseerimisel arvestatakse maal lasunud väljaostuvõlga ja tagastamisel tuleb maa väljaostuvõlg tasuda.

Alguses väljastas arhiiv teatise ilma võlgu märkimata. Siis tuli teade, et võlad tuleb ikkagi üles märkida. Ka arhivaaride ja teadurite hulgas oli segadus, üks seadus ei nõudnud võlgade arvestamist, teine aga nõudis. Arhiividel endil tuli hakata olukorda selgitama.

Kinnistusregistrisse kanti võlg sisse, kui see võeti, ja kustutati siis, kui see oli täielikult tasutud. Võlgade tasumine toimus iga-aastaselt ja võlg kogu aeg vähenes. Laenudokumente aga ajalooarhiivis ei olnud. Vabariigiaegse Eesti Maapanga arhiivi säilitati riigiarhiivis, kuid säilinud dokumentide põhjal ei olnud võimalik välja selgitada kõikide talude maaostuvõlga. Laenukohtadele on säilinud umbes 85% ja neiski nähtub ainult laenu andmine ja kustutamine, toimikutes ei kajastu aga laenu tagasimaksmise täpsem arvestus. Selleks olid kasutusel isikukaardid, kuid need ei ole täielikult säilinud. Lisaks maaostulaenule võeti laenu ka ehituseks, maaparanduseks jne., laenu saamisel eri liiki laenu liideti. Väga raske – et mitte öelda võimatu – oli sellest välja selgitada maaostulaenu. Põhjaliku selgitustöö ja arutelude põhjal eri ametkondade vahel jõuti arusaamisele, et võlgade väljaselgitamine on väga aja- ja töömahukas tegevus ning ei pruugi kõikidel juhtudel rahuldavat tulemust anda. Seetõttu tegi riigiarhiiv 1992. aasta veebruaris arhiiviametile ja rahandusministeeriumile ettepaneku maaostuvõla arvestamise otstarbekuse kohta.⁷⁵ Seejärel muudetigi maareformi seaduses kirjas olnud maaostuvõla punkti: maa tagastamisel ei tulnud enam maaostulaenu arvestada ja arhiividel ei olnud enam kohustust võlgu teatisele kirjutada. Segadus võlgadega tähendas aga seda, et arhiivist väljastati korduvalt teatise ühe ja sama kinnistu kohta, küll võlgadega, küll võlgadeta. Muidugi oli see muudatus arhiivile suur kergendus, võlgade märkimine oli töömahukas ja muutis teatiseid tihti mitmeleheküljeliseks.

Järgmine segadust ja probleeme tekitav asjaolu tulenes õigusvastaselt võõrandatud vara subjektiks kinnitamise alusdokumentide loetelust: need olid kinnistusraamatute sissekanded, maksualuste maade nimekirjad, ostu-müügilepingud, kohtuotsused, kinkelepingud, pärandite vastuvõtudokumendid jm. Paljud kodanikud said arhiiviteatise riigiarhiivist ja esitasid selle kohalikule õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamise ja kompenseerimise komisjonile. 1992. aastaks olid juba paljud tagastamise või kompenseerimise otsused tehtud. Siis aga ilmses tõsiasi, et 1938. aastal koostatud maksualuste maaüksuste nimekirja märgitud omanikud

⁷⁴ <https://www.err.ee/1008427/valitsus-kiitis-heaks-rahaeralduse-omandireformi-teadusuuringuks>

⁷⁵ RA.EAA.R-271.1.1171, l. 47, 50.

7. oktoober 1992

OMANDIÕIGUS ARHIIVI VAATENURGAST

Omandiõiguse avaldusi lahendab Eesti Ajaloarhiiv juba neljandat aastat. Lakkunud on 28 450 avaldust, need tuleb võetud. Olme väljastatud ka umbes 1000 ühistasu- ja vii perekonnanimine muutmist teinavat tüüpi.

Prague on töös aprilli avaldused. Lahendat on tavaliselt 3000 avaldust, 2/3 neist puudustatud. Tere kinnisvarast.

* Probleemse avalduste lahendamisel *

Eesti Maa-ametis on arvatuse süstematilise maksualuste nimekirjad (1938. a. seisuga), osalt ka täiendatud maksualuste kohta. Nimekirjad on täidetud maakoostavaliitusega. Kinnistasamisi teatud puudustatud 1938–1940. aastat. Kõikjal pole neid teatud aastat täidetud.

Maksualuste maakoostavaliituse nimekirjad on kättesaadavad. Näiteks on ka Kõiv Kinnistasamisi puudunud kinnistasamisi arvatuse süstematiline 11 korral kinnistasamisi 193 ja 18 korral numbril 123. Kinnistasamisi peab selgitama kes ja millised varad on nende numbrite taga. Nimekirjad on fiktsioonid valdaja või omaniku. Saadud on mitmeid üks nimi, järgnevalt lahendajad. Ken need on, peab selgitama kinnistasamisi.

Talu poolele järgimisel on vahel määratud ainult selle poole omanik, kes müüdi või jätmaks oma osa. Teiselt poolt omanik selgub järele kinnis-

registrist. Sama ees- ja perekonnanime puhul võib tulla seotakse, kas tegu on vanasid või poegajärgse. Vanasid lastelõpped pärinevad tavaliselt. Juba nimekirjades peetakse kahte analüüsi näitab, et 5% neist määratud omanikest erinevad registreeritud kinnist.

* Umbes 200 000 kinnisvara. *

Viga ei saa õigustada sellega, et ajaloarhiiv pole suutnud Kõiv avaldust lahendada. Valdade, alevite ja linnade eesajajad on võimalus andnud arhiivis kontrollida. Seda on aga väärt vihesid teinud. Ei jätkevate süütagi, raha jne. Enne arhiivi tulukat peaks maksualuste maakoostavaliituse nimekirjad välja jätta kinnisvarad, mille kohta pole tolnud avaldusi ja mille kohta on arhiivilehtis juba saadud. Täieliselt kinnisvarad tuleb süstematiseerida kinnistasamisi järele jätta.

Nüüd hakatakse kontrollima, mis on lühem rutiin. Vigala valda eesajajad on näinud ainult kaks plaani. Maakoostavaliitused võivad arvutiga süstematiseerida valdada kausja ja maa lõplik kontrolli valdada kohustuslik.

Nüüd hakatakse arvatuse süstematiseerida kinnistasamisi omanikke. Olme võrreldakse: kui teinud saameks kasutada arvatud, oleks see töö lõpetatud ja EW–aegsed omandikud kindlaks teinud. Nüüd tuleks andmeid ainult paljudes ja arvatavalt tegema. Sellisel etappel peaks tegema üldseisule järele kaks aastat tagasi.

Järelööd tuleb selgeks teha

* eri liiki arhiividokumentide pädevussüsteem *

(näitena dokumentide, millel tagastamine, korrektsioonid ja asendamine tugineb).

Kinnistasamisi on põhiliselt Venesid iseseisnud, BES pangarühvid 809, 811, 812, 813 ja 3002–3007 ning 3015–3019 on tipset süstematilist omaniku kohta käivat materjali. Balti eriseadusele tuginedes on kinnistasamisi kantud omanik, kelle õigust tuleb asendada. Nüüd on seadus süstematilise pärijate ringi, see on iseloomulikum, abielu- ja surmasuhtes). Kinnistasamisi tehti tollal ajal süstematilise kinnistasamisi koostamise ülesandena kinnistasamisi. Selle põhjal otsustati näiteks otse-müügi leping kinnistada ja avada omaniku kohta uus number. Kui omaniku pole kinnistasamisi registreeritud, tuleb see teostada kinnistasamisi või kinnistasamisi aabi.

* Mida teha, kui ükski neist kolmest dokumentist pole säilinud? *

Näiteks Kõiv Kinnistasamisi ametis pole säilinud ei kinnistasamisi ega kinnistasamisi, millel dokument omaniku kindlaksteemisel aluseks võtta? Riigiarhiivist on võetud aastas 1939. a. seisuga täieliselt, selle tege lõpetada osalise täielisemeb alusel, siir koostati ka maalehti. Veel on põhikoostamis- (teerim) katastridokumentide, omanikulepinge, kohtuotsused, testamendid, lahutuslepingid j. Dokumentide mõjuvõime ja seos peab olema selge aegse tagastamis-komisjoni liikmele. Komisjoni ei või otsustada teisejalgselt pehmetes alused, arvestamata kinnistasamisi registreeritud kinnistamisi. Selliseid arvatud lähevad edasi koostamise.

Kui omanik on surmalt ja tal pärijad pole, tuleks selgitada aanda omandusse valdaja, hookepa, veevõtnike, kes samal on oma töö taolu pannud ja kelle nimi on vahel ka

maksualuste maakoostavaliituse nimekirjades vastava kinnistasamisi all.

Mõlemat peab ka jälgimise, kui nimi on nimekirjas, kuid puudub kinnistasamisi. Võibolla pakkuda selgitustõlgust? Kinnistasamisi nimekirjades kantud on palju näiteks Muutvõim, Avastamine vallas jne. Kuidas toimida, kui põhimaaleht on kinnistatud omaniku nimele, juurdle õige aega min?

Keeruline on põhie kinnistasamisi (õhokõiguse) alusel välja antud omandiõiguse taastamine. Neil kinnistasamisi on kinnistasamisi number, kinnist on ameti koostamis-otsuse põhise kinnistasamisi, hooned aga omandiõiguse alusel. Sõna õhokõigusele võig alusele: kui juba omanik, siis tuleb kinnist uuesti välja rakendada. Palju on selliseid juhtumisi Nerva-Suurus. Seadumääratlus tekitab see käitumis läbi lõpetada, seni aga hoidlaid otsustest õhokõiguse alusele.

Probleemne on ka maade asendamine.

Õhupühendite, kasutuskohtade taastamiseks endis kätte paratamist, kellele järvad halvemad? Kuidas vahetada maal arvatud maale alvi- ja linnamade vastu? Või suundumise eri piirkondades? Kuidas õhokõigusele taastada, kui kinnistasamisi registreeritud on palju kättesaadav?

Ajaloarhiiv ei saa omanikul juhtudel otsustada Saksa Usaldusvõimel EW kodanikele üle liikmed varustada. Tavaliselt on kinnistasamisi registreeritud omanikuteks, millel teatud dokumentid on aga uus omaniku nimi. Segadust põhjustavad erinevad nimevormid (eriti nimeõiguse õigumisel) ja tal nime, mis on rahvusvõimel kinnistasamisi registreeritud. Arvatavasti teab vaid rahvapärast nime, mis ei leia ta illes.

Omandiõiguse taastamine arvatavaks aega

* 16. juunil 1940. *

Kuidas süstematilise omanikuks, kellele otse-müügi leping on vormistatud 19. juunil, kinnistasamisi aga 29. juunil? Või kui leping on vormistatud 15. juunil, kinnistasamisi aga pärast 16. juunil? Kuidas toimikaks maale, mis kinnist kinnistasamisi Eesti, nüüd aga on Venesida kaks, kait saavad eriolu omaniku ja pärijad maad ja kompensatsiooni pan?

Otsustamine tuleks look asja-osalised valda või korraldust juhtudel maakoostavaliituse ette koostada. Iga juhtumist tuleb enne otsustamist põhjalikult uurida. Maale teinud gatsamihoga ei või aga viiveldada, kui omanik on kinnistasamisi registreeritud omaniku ja probleemse pole. Maale vajab parandusi.

ENDEL KUUSIK, Eesti Ajaloarhiivi direktor

„Ajaloarhiivis on arhiivilehtide länaviide-akt teinud. Kas vara taotlejad on hivi oma kinnisvara vastu kaotanud või saadi vastus Eesti Riigiarhiivist ja maakoostavaliitusest?”

Artikkel Postimehes 07.10.1992.

või valdajad ei pruukinud olla samad, kes olid 1940. aasta seisuga kirjas kinnistusregistris. Nõnda olid kohalikud komisjonid teinud juba mitmeid valesid tagastamisotsuseid, need jõudsid kohtusse ja lisaks kõigele ajasid sugulased omavahel tülli. Paar näidet: nii Tartumaa Saare mõisast eraldatud Makavere nr. 56 talu ja Valgamaa Aakre mõisast eraldatud Marksetooma nr. 80 talu tagastamise või kompenseerimise puhul tehti vale otsus.⁷⁶ Selliste juhtumite ärastamiseks andis valitsus 1992. aasta jaanuaris välja määruse, mille alusel tuli maksualuste maakoostavaliituse nimekirju võrrelda kinnistasamisi materjalidega ja andmed esitada 1. märtsiks 1992 õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamise ja kompenseerimise maakoostavaliitusele. 1991. aasta lõpu seisuga oli ajaloarhiivis välja tulnud umbes 50 juhtumit, kus selgus, et kinnistasamisi materjalide põhjal välja antud teatise sisu omaniku osas erineb riigiarhiivist välja antud teatise sisust.⁷⁷ Maksualuste maakoostavaliituse nimekirjad oli 1938. aastal koostanud Eesti Katastriamet maal asuvate maakohtade maksualuse maa kindlaksmääramiseks ja maa maksustamiseks. Omaniku lahtrisse märgiti kinnistu omanik või kinnistu valdaja/kasutaja. Juhul, kui kinnistul oli mitu omaniku, märgiti lahtrisse ainult üks nimi ja edasi lühendina märkus „jt“.⁷⁸ Lisaks oli kahe aasta jooksul, 1938–1940, tehtud sadu kinnisvaratehinguid ja kinnistuste omanikud olid muutunud. Valitsuse eespool nimetatud määrus oli igati õigustatud, aga tõi ajaloarhiivile jälle palju lisatööd. Ring hakkas otsast peale: paljud, kes olid arhiiviteatise saanud Tallinnast riigiarhiivist, pidid andmete kontrollimiseks esitama avalduse nüüd ka ajaloarhiivile. Ametnikel võttis mitu aastat aega veendumaks, et esmane tõend maa tagastamiseks on kinnistasamisi põhjal välja antud arhiiviteatis.

Ka 1993. aastal tehti kaks muudatust, mis mõjutasid omandireformi kulgu. 13. jaanuaril 1993 võeti vastu pika ja lohiseva pealkirjaga seadus: endiste omanike õdedele ja vendadele või

⁷⁶ E. Kuusik. Omandiõigusest arhiivi vaatenurgast. – Postimees, 9. september 1992.
⁷⁷ E. Kuusik. Arhiiv rinnutsi raskustega. – Postimees, 17. jaanuar 1992.
⁷⁸ E. Kuusik. Omandireform kogub jõudu. – Postimees, 25. veebruar 1992.

nende alanejatele sugulastele endise omaniku maal asuvate endise omaniku hoonete ja rajatiste tagastamise seadus.⁷⁹ Seadus laiendas pärijate ringi endise omaniku otseste järeltulijate puudumisel õdede-vendadega. Arusaadavalt mõjutas seadus arhiivi laekuvate päringute arvu.

Teise muudatusena võeti 7. detsembril 1993 vastu endise kruntrendimaa (obrokimaa) omandisse andmise ja kompenseerimise seadus, mis lahendas nii riigi kui ka taotlejate jaoks keerulise ja segadust tekitanud küsimuse. Sellegi probleemi lahendamiseks tuli arhiiviinimestel teha uurimistööd ja välja selgitada kruntrendimaade tekkimise ja pidamise õiguslik taust ning leida lahendus omandireformi kontekstis. Olgu öeldud, et kruntrendimaa pidamise kord oli kirjas Balti eraseaduses, mis kehtis osaliselt Eesti alal kuni 1944. aastani. Süvendatult uurisid teemat Tiit Oja ja Toomas Mägi, kes andsid ka arhiivipoolse selgituse küsimuse otsustamiseks. Riik tegi endistele kruntrendimaa pidajatele positiivse otsuse ja obroki- ehk kruntrendimaa tagastati kinnistusregistrisse kantud nimede alusel ilma ülemomanikku arvestamata. Kruntrendimaa kompenseerimisel otsustati maksta 95% maa väärtusest.⁸⁰ 1996. aastal kirjutas Toomas Mägi obrokikruntidest Tartu näitel ka artikli.⁸¹ Arhiivile tõi see teema aga jälle korduvaid päringuid.

Suurt segadust ja mitmeti mõistmist tekitas Saksamaale ümberasunutele ja nende järglastele kuulunud vara tagastamine.

Need olid peamised ummikkohad, mis pidurdasid omandireformi kulgu ja põhjustasid reformi venimist. Reform venis, aga poliitiline elu riigis läks edasi. Toimusid valimised ja vahetusid valitsused. Kuna igal valitsusel oli reformile oma vaatenurk, jättis seegi omandireformile jälje. Hoolimata pikale veninud reformist, on selle eesmärgid põhimõtteliselt ikkagi täidetud. Eesti vabariigis on omandisuhted ümber korraldatud ja omandi puutumatus tagatud, üle on mindud turumajandusele ning loodud vaba ettevõtlus. Ning, mis paljude jaoks väga oluline, heastatud on omandiõiguse rikkumisega tehtud ülekohus. Samas pidid aga omandireformi tõttu taas kümned tuhanded inimesed lahkuma oma kodust, ostma selle välja turuhinnaga või otsima uue kodu mingil muul moel. Omandireformi ei suudetud läbi viia kõigile meelepärasel viisil. Siiski on meil tänu vabale riigile ja teostunud omandireformile võimalus elada turumajandusel põhinevas ühiskonnas, mis nõuab elamiseks rohkem initsiatiivi, tegutsemist ja tarkust.

Kokkuvõtteks võib öelda, et tänu uuele ärkamisajale ja omandireformile tõusid arhiivid ühiskonna huviorbiiti. Kas see oli hea või halb? Ühelt poolt pani keeruline periood proovile arhiivide ja arhiivisüsteemi võimekuse ning tõi arhiividele ülemäära palju, võib öelda lausa põhjendamatult palju tööd. Teiselt poolt õigustasid arhiivid riigi ja inimeste ees oma olemasolu ja vajalikkust, tõmmates endale kui olulisele riigiasutusele seeläbi rohkem tähelepanu.

Aidates kaasa omandireformi teostumisele, sai ajalooarhiiv valjema häälega rääkida ka oma seni lahendamata probleemidest, nagu amortiseerunud hooned, ruumikitsikus ja muud arhiivile olulised asjad. Tagantjärele ja arhivaaride mäta otsast vaadates tundub, et omandireformi jaoks tehtud pingutus tasus end kuhjaga ära. Olid küll hullud ajad ja meeletu töökoormus, kuid rusuvat meeletu või lootusetuid momente ei mäleta. Ju siis olid tegijad noored ja hakkajad. Palju oli õhinapõhist töötamist, lisatasu motiveeris, kolleegid olid toredad ja abivalmis; tollal tegime oma igapäevast tööd, mille olulisust ja väärtust võib alles nüüd tagantjärele hinnata.

Tasapisi hakkas arhiivile tulema ka riigi toetus. 1992. aastal ühendati hoone küttesüsteem linna tsentraalvõrku ja küttemured hakkasid lahenema. Riigi toetus kasvas märgatavalt alates 1994. aastast, selle taga oli muidugi ka arhiivijuhtide südi ja eesmärgipärane töö.

⁷⁹ <https://estlex.ee/estlex/?id=76&aktid=7973&fd=1&leht=1>

⁸⁰ <http://www.kodueest.ee/Omandireformi-okkiline-rada>

⁸¹ T. Mägi. Obrokioiguse ja veel mõne piiratud asjaõiguse rakendamisest 20. sajandi esimesel poolel Tartu näitel. – Artiklite kogumik Eesti Ajalooarhiivi 75. aastapäevaks (EAA toimetised, 1 (8)). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1996.

1996. aastaks oli ajalooarhiivi majanduslik olukord võrreldes ajaga, kui omandiõiguslike teatiste koostamine algas, kardinaalselt muutunud. Hoidlad olid soojad ja valgemed, paljud tööruumid olid juba nüüdisajastatud, kabinetites olid telefonid, arhiivi oli paigaldatud elektrooniline turvasüsteem, loodud oli arvutivõrk ja enamikul töötajaist oli laual arvuti.

Taasärkamisaja reformide ja eriti omandireformi kõige suurem positiivne mõju oligi arhiivide avanemine ja arhiivi mõiste avarumine inimeste peades. Tagastatava vara ja õigustatud subjektide registri põhjal avati omandireformi käigus üle 140 000 toimiku ja omandireformi subjektiks kuulutati üle 230 000 inimese.⁸² Tänu arhiivis säilinud dokumentidele said inimesed oma vara tagasi või kompenseeritud.

Lisaks sellele, et arhiivis on hoiul talude ja linnakruntide toimikud, on inimesed avastanud, et arhiivis on hoiul ka muud põnevat ja vajalikku. Arhiivid on jätkuvalt riigi ja inimeste teenistuses, pakkudes nii iseseisvat uurimisvõimalust kui ka päringute esitamise võimalust, et saada vastuseid õiguste tõendamiseks või isikliku huvi rahuldamiseks.

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Teatised – Ajaloo arhiiv	600, nendest 283 om	3299	9983	15 822	11 722	11 953	4819	2629
Teatised – riiklikud arhiivid kokku	13 400	18 200	43 153	66 913	99 117	86 350	40 357	26 888

Tabelis esitatud numbrid võib jagada kolmeks perioodiks, millest igahel on oma eripära ja ajastu märk.

Aastatel 1989–1991 saabus arhiivi võrreldes eelneva ajaga märgatavalt suurem arv päringuid ja päringute temaatika oli muutunud. Valdavalt olid omandiõiguslikud päringud. Avaldustel esitatud andmed olid suhteliselt kehvad ja puudulikud. Seetõttu oli ka eitavate vastuste arv sellel perioodil suur.

Aastatel 1992–1994 saabus arhiivi rekordarv päringuid, vastuseks koostatud teatised olid lihtsamad ja nende lahendamine ei võtnud enam nii kaua aega.⁸³ Selle põhjuseks oli ühelt poolt asjaolu, et kodanike täidetud avaldused olid läinud täpsemaks, ja teiselt poolt oli arhiivil nüüd ka endal olemas Tallinnast tellitud maksualuste maade nimekirjade koopia, mille abil sai kiiresti leida kinnistu numbri, samuti ei tulnud teatistele enam märkida võlgu. Võrreldes eelnevate aastatega vähenes oluliselt eitavate vastuste arv.

1995. aastal laekus päringuid umbes 2,5 korda vähem, kuid nende sisu muutus tunduvalt keerulisemaks. Päringu esitajad ei olnud tihtipeale enam kodanikud, vaid nende esindajad advokaadibürood. Päringuid esitasid ka kohtuinstantsid, kelle poole olid kodanikud pöördunud juriidiliselt keeruliste asjade lahendamiseks. Sellistele päringutele vastamine ei läinud enam ladusalt, vastuse kokkusaamiseks tuli lisaks kinnistusameti materjalide põhjalikumale läbivaatamisele andmeid otsida ka muudest arhiiviallikatest. Näiteks inimeste biograafiliste andmete väljaselgitamiseks tuli kasutada kiriku- ja vallaarhiive, maa ja hoonete kohta tuli täiendavaid andmeid otsida kaardimaterjalidest, kindlustusseltside ja pankade arhiividest.

⁸² http://www.ra.ee/wp-content/uploads/2016/11/Omandireform_HO_27.11.2014_nr_88.pdf

⁸³ L. Uuet. Selvitysten laataminen Viron arkistoissa vuosina 1991–2000, lk. 220.